

STRUČNÁ HISTORIE STÁTŮ

ANGOLA

Jan Klíma

S T R U Č N Á H I S T O R I E S T Á T Ů

Angola

JAN KLÍMA

N A K L A D A T E L S T V Í L I B R I , P R A H A 2 0 0 3

© doc. PhDr. Jan Klíma, 2003

© Libri, 2003

ISBN 80-7277-155-8

Obsah

Počátky	7
Doba svobody	7
Příchod Portugalců	8
Konžská agónie	10
Ndongo	12
Luanda	14
Krvavé potýkání	17
První koalice	17
Druhá koalice	19
Portugalský návrat	21
Nová loviště otroků	24
Hledání budoucnosti	29
Pokus o modernizaci	29
Váhavá expanze	31
Konec obchodu s otroky?	33
Úsvit kolonizace	35
Zrození angolské identity	38
Ex Luanda lux	38
Angola v závodě o Afriku	41
Dobývání země	45
Okupace	48
Od ticha k bouři	52
V zóně mlčení	52
Objevme Angolu	55
Základy odboje	57
Válka	60
Nezávislost	66
Nedokončená dekolonizace	66
Občanská válka	69
Zklamané naděje	73
K novému začátku	75
Česko-angolské vztahy	79
Použité zkratky	84
Encyklopedické heslo	87

Rady a doporučení pro návštěvníky	93
Užitečné adresy	95
Jazyková první pomoc	97
Čtrnáct užitečných slov a frází	97
Slovníček	97

Počátky

Doba svobody

Savany a řídké lesy na území dnešní Angoly nabízely prvním lidem dobré podmínky k životu. Na konci starého paleolitu se používalo náradí *kafuenského* typu, zhotovené z oblázků, mladopaleolitičtí lidé tzv. *sangoské* kultury ze severní Angoly dokázali dobře zacházet s ohněm a vyráběli pestrý sortiment kamenných nástrojů. Staronegroidní typ člověka se žlutohnědou pletí se časem diferencoval na pygmejský a protokřovácký typ. Ve stepích se vývoj zrychloval, jak o tom svědčí nástěnné malby z Caninguiri v geografickém středu Angoly nebo obrazy antilop v Čitondo-hulo na jihozápadě. Lidé *boskopského* typu na krajním jihu byli předky dnešních Sanů a Khoiů. *Čitolská* kultura, začínající asi 12 000 let př. Kr. a trvající do přelomu letopočtu, znala kámen i keramiku, od jihu přišlo používání kamenných koulí zvaných *kwé*, vhodných k zatížení hole hloubící jamku pro zasévané zrno. V nejpozdnějším *čitolieniu* se objevily kovové předměty.

V téže době, kdy se ve Středomoří zhroutilo římské impérium, začalo také jižně od Sahary stěhování národů. Velcí, silní lidé s tmavou pletí zvaní hromadně Bantuové pomalu postupovali k jihu se svými stády. Rybařili, zpracovávali kovy a účinné zbraně používali ve stálých válkách. Kamenné obranné zdi stavěné na migračních trasách dosvědčují, že náčelnické domény vznikaly ponejvíc ve vnitrozemí.

Asi v polovině 13. století opustily kmeny hovořící jazykem *kikongo* svůj domov poblíž širokého bazénu na řece Zairu (Kongu), pronikly do severní Angoly a založily tu stát Kongo. Snad už za prvního vládce Nimi-a-Lukeniho vzniklo sídelní město *manikongů* (doživotních monarchů Konga) Mbanza Kongo a nový stát se rozložil od hranic dnešního Gabonu až po řeku Kwanzu, od Atlantiku po řeku Kwango. Půda, řeky, palmové háje a lesy tu patřily předkům, ze společného vlastnictví dostala každá rodina přiděl půdy k obdělání. Původní

tradici převodu nevelkého majetku po mateřské linii už v době zakládání státu narušovaly patrilineární prvky.

Manikongo musel vynikat tělesnou zdatností i moudrostí. Nesměl spatřit moře a vycházet za dne z domu. U dvora se soustřeďovalo bohatství předváděné pouze při korunovaci: slonovina, měděné náramky a především obecně uznávané směnné ekvivalenty – mořské mušle *nžimbo* (*zimbo*), měděné kříže (*handa*) a rafiové tkaniny (*libongo*). Přesný nástupnický řád neexistoval, proto při vážné nemoci vládce nebo po jeho smrti vždy vzplanuly boje o nástupnictví. Neklid zvyšovaly i neustálé migrační posuny a mezikmenové války.

Ve 14. století se Kongo skládalo ze šesti provincií. Mpemba ležela kolem metropole, Sojo na dolním Zairu těžilo z obchodního přístavu Mpinda, v Nsundi na severovýchod od Mpemby vládl vždy nejstarší králův syn, lidnatou provincii Mbamba na jihu řídil válečník schopný ubránit stát před kmeny útočícími z jihu, vládce jihovýchodní provincie Mbata na Kwangu směl jako jediný stolovat s *manikongem*. Koncem 14. století byla dobytá provincie Mpanzu severně od Mbaty. Na Kongu závisela území Kakongo, Ngojo a Loango na sever od ústí Zairu, na jihu a jihovýchodě pak Ndongo a Matamba.

Mezi Kongem a Matambou vznikly zárodky útvarů Kasanze a Holo, z dalekého jihu v 15. století vyrazili Ňanekové (Vaňaneka) a došli až na planinu Bié. V téže době prošli východní Angolou Hererové (Ovahелеlo) a usadili se nakonec mezi namibskou pouští a náhorní planinou Chela na angolském jihozápadě. Z Ňaneků a Hererů se utvořil volný svazek domén nazývaný Mataman. Na opačné straně dnešního státu překročila část Lundů řeku Kasaj a usadila se na angolském severovýchodě. Země se zalidnila a přitahovala další národy.

Příchod Portugalců

Výpad rytířů křesťanského krále Jana I. proti arabské pevnosti Ceuta na severoafrickém pobřeží 21. srpna 1415 se zdařil. Portugalci se pak vydali na další výboje podél atlantského pobřeží severozápadní Afriky. Měli válečné zkušenosti z dob vítězně uzavřené *reconquisty*, více než stotunové koráby a obratné námořníky.

Brzy stanuli na Madeiře a obsadili Azory. Z iniciativy prince Jindřicha Mořeplavce obeplul Gil Eanes v roce 1434 zlopověstný mys Bojador a ověřil si, že za ním není vražedné horko ani „moře temna“. Od roku 1441 kryl náklady na výpravy z největší části výnos z prodeje otroků. Tlak na jih pokračoval, Rui de Sequeira vplul roku 1473 do Biaferského zálivu a překročil rovník. Zisky rostly, a tak Jan II. nařídil svým šlechticům, aby na „Zlatém pobřeží“ postavili mohutnou pevnost São Jorge da Mina.

Odtud mohl koncem srpna 1482 zamířit dále k jihovýchodu kapitán Diogo Cão. 11. listopadu zakotvil v zálivu u dnešní cabindské Lândany, v dubnu příštího roku dosáhl ústí řeky „s tak velkým proudem sladké vody, že jeho síla byla patrná na třicet mil v moři“. Od břehů provincie Sojo poslal několik svých mužů, aby pozdravili *manikonga*, a vyjel zkoumat pobřeží. Koncem srpna 1483 vztyčil na mysu Santa Maria asi 150 km jihojihozápadně od Benguely poslední *padrão*, kamenný sloup s křížem a portugalským znakem. Pak se objevitel vrátil do vlasti doplnit zásoby.

Zpráva o vodách vnikajících do hloubi Afriky vzbudila na lisabonském dvoře nesmírný zájem. Diogo Cão dostal příkaz upevnit kontakt s nalezenou říší. S norimberským kosmografem Martinem Behaimem po boku se Cão koncem roku 1484 vydal do ústí veletoku zvaného nejčastěji Nzari – Zair. V přístavu Mpinda přijal Cão vládce provincie Sojo, strýc konžského krále. Dal se pokřtít a přijal jméno Manuel.

V Kongu vznikl zájem ověřit si moc evropského krále. Roku 1489 přijal Jan II. v městě Beja konžské vyslance. Příštího roku byla mezi *manikongem* a portugalským panovníkem uzavřena přátelská smlouva. Na jejím základě připlula 29. 3. 1491 do Konga na třech lodích portugalská expedice. Kameníci a tesaři měli postavit kostel, skupina františkánů zahajovala evangelizaci první říše v černé Africe, která ležela za muslimským světem. Upravené cesty zavedly bělochy po třech dnech pochodu do metropole. První křesťanský kostelík byl založen 6. května, město Mbanza Kongo bylo přejmenováno na São Salvador – Svatý Spasitel, král Nzinga-a-Nkuvu přijal při křtu evropské jméno Jan I.

Nejprve se zdálo, že výhody ze spojení se vyplatí Kongu. Portugalští arkebuzíři pomohli odehnat bojovné klany

útočící od východu. Ale zanedlouho se z obchodních výhod těšili Portugalci. Kongo nabízelo hojnost otroků a od roku 1493, kdy vznikly plantáže na ostrově São Tomé, se začali v Mpindě nalodovat stovky Konžanů na cestu bez návratu. Kožené opasky, čepice, pláště, nádobí, kořalka, zbraně a evropské tretky konžská šlechta vítala. Brzy se ustálily obchodní trasy mezi pobřežím a vnitrozemním obchodním střediskem Mbanza Mpumbo (Pombo).

Už první nástupnická krize ukázala, že evropský vliv je vratký. Proti nároku *manikongova* syna Mbemby-a-Nzingy (Alfonse) se postavil vládčův synovec Mpangu-a-Kitina. Odmítl křest a návratem ke starým obřadům získal na svou stranu část aristokracie. Dokonce i *manikongo* Jan I. roku 1500 skoncoval s křesťanstvím. Ale Alfons v provincii Nsundi na nové víře trval, a získal proto portugalskou podporu. Uprostřed sporů Jan I. – Nzinga-a-Nkuvu – zemřel. V tu chvíli se oba konkurenti utkali vojensky. Alfonsovi pomohly portugalské zbraně dobýt trůn, Mpangu-a-Kitina padl.

Alfonsovu říši začal rostoucí obchod rozvracet. Portugalské látky, koberce, kovové mísy, zvony, skleněné předměty a další zboží oslňovaly černošskou šlechtu, která evropská lákadla monotónně splácela vlastními lidmi. Hodnotový zvrat rychle postupoval. Málokdo se věnoval řemeslu a zemědělství, mohli-li zbohatnout obchodem s otroky. Na okrajích Konga se rozhořívala permanentní válka *kuata-kuata* (z jazyka *kimbundu*: „chytč-chytč“), která podlamovala konžskou energii a pustošila zasažené kraje.

Konžská agónie

Už roku 1509 se evropská a africká tradice v Kongu tvrdě střetly. Alfons I. hodlal využít křesťanství pro upevnění ústřední vlády, proto nařídil, aby byly ze všech provincií odstraněny pohanské idoly. Do měsíce byly v „Domě idolů“ shromážděny sošky předků, kouzelné fetiše a masky. Pak vzplála hranice a do ní metali vládci biřící symboly starých božstev. To bylo pro lidové city příliš; proti křesťanství, nepopulárnímu svou přísností a požadavkem monogamie, povstali stoupenci dávších tradic. Neuspěli však.

Vztahy mezi křesťanskou Evropou a Kongem byly vynikající. Také proto se po roce 1510 z Mpindy vyváželo ročně kolem 5 000 otroků, další z Loanga a jiných pobřežních končin. Význam spřátelené černošské říše ocenil papež Lev X., když vyhověl naléhání portugalského krále Manuela a 3. 5. 1518 bulou jmenoval a roku 1523 osobně vysvětil Jindřicha (Henrique), nejmladšího Alfonsova syna, prvním černošským biskupem v dějinách křesťanstva.

Odliv otroků však začal vadit samotnému *manikongovi*. V železech se ocitali často i aristokraté. Alfons ustavil své úředníky, kteří měli zamezit v přístavech těm nejostudnějším přehmatům, a žádal o pomoc také církve. Ale otrokářství nabývalo na síle. Běloši se nedali omezovat v obchodu s lidmi, církev vyřešila problém tím, že biskup hromadně křtil každý lodní náklad, aby si mohl účtovat 300 reálů za každého formálně pokřtěného otroka.

Zájem o Kongo zesílil, když Brazílie začala pěstovat cukrovou třtinu a naléhavě potřebovala zdatnou pracovní sílu. Z překladiště otroků, ostrova São Tomé, učinil papež roku 1534 sídlo biskupství s jurisdikcí pro Kongo. Protože to *manikonga* urazilo, vydal papež Pavel III. 5. 5. 1535 *breve*, jímž pochválil konžského vládce za jeho křesťanský zápal. Mbemba-a-Nzinga (Alfons I.) zemřel mezi léty 1540 a 1542 v předtuše potíží svého státu.

Vládu jeho synovce Nkangy-a-Mbemby (Pedra) omezily boje o trůn, v letech 1544–1546 vládl Mpudi-a-Nzinga (Francisco), proti němuž povstal s podporou portugalských zbraní Alfonsův vnuk Nkubi-a-Mpudi (Diogo). Neustávající intriky proti sobě řešil Diogo pronásledováním křesťanů. V dobách, kdy za rok nastoupilo na loď i přes 12 000 otroků, z toho dvě třetiny pro Brazílii, *manikongo* obchod s lidmi zcela zakázal. Roku 1555 vykázal z Konga všechny Evropany. Obchodní tlaky se ale ukázaly být silnější než vládcova vůle. Pro provinční aristokraty zůstali běloši vítanými obchodními partnery a na pobřeží bylo příliš mnoho příhodných míst, odkud bylo možné odvézt lidi přes oceán, navíc bez kontroly a zdanění. Až do své smrti v roce 1561 Diogo bez valného úspěchu manévroval mezi vlastní samostatnou politikou, portugalskou mocí a dynastickou opozicí. To už našel bělošský vliv oporu i v tištěném